

2.

**ST-ELISABETH'S GASTHUIS OVER ZEVEN HONDERD JAREN
1238-1938.**

Het begin der XIIIde eeuw is allerwege in ons land de tijd der groote liefdadige stichtingen. In de eerste plaats zijn daar te vermelden de stedelijke *gasthuizen* voor de gewone arme zieken, en de *leprozerijen* voor de groote zieken met blijvende kwaal.

De stichtingen gebeuren in overleg met het Kapittel der plaats of met den bisschop, want de liefdadigheid behoort tot den H. Geest, de H. Geesttafel, de Kerk. Maar de stichtingen gebeuren ten dienste van de geheele gemeenschap. En voor de reizenden zal men een eigen St Jacobs- of St Julianusgasthuis oprichten.

De geregelde bediening van deze nieuwe stichtingen lag niet meer in den geest of de bevoegdheid der oudere kloosterorden Benedictijnen, Cisterciensers of Norbertijnen. Wel verspreidden zich rond dezelfde tijd de eerste bedelbroeders, Dominicanen of Predikheeren en Franciscanen of Minderbroeders, maar ook zij hebben wel een andere taak dan zieken op te passen.

Allerwege vinden we dan godvruchtige leeken, godvruchtige vrouwen vooral, — die « Christus in den arme zieke » willen dienen. Het is de tijd der Begijnen, der vele heilige en geleerde vrouwen in ons land. Er heerscht een ascetische zoo niet een mystieke geest, (waarvoor de kerkelijke overheden wel eens opschrikken) en het is licht te begrijpen dat men van beschouwing en betrachtting tot de praktijk is overgegaan. Aldus komt een vereeniging tot stand, die nog half leek en reeds half kerkelijk is. De zusters, die er deel van uit maken, hebben in hun ziekenhuis ook mannelijke hulp noodig. Enkele broeders zullen zich te hunnen dienst stellen.

Aldus is ons Antwerpsch gasthuis voorzien van 7 zusters en 3 broeders.

Het was toen gelegen bij de O. L. Vr. kerk, de kerk van Antwerpen, binnen de « *immunitas ecclesiae* » de kerkelijke stad binnen de stad. Het heette toen het O. L. Vr.-gasthuis, naar den naam van de parochie zelf. Voor elk der 7 zusters en der 3 broeders was er een prebende gevormd geworden uit de erfelijke goederen

die de geloovigen tot de stichting hadden bijgebracht.

Dit prebende-stelsel kon natuurlijk ook zijn gevaar medebrengen. Waar zusters en broeders zonder orde-regel leefden, kon het al te licht aan deze of gene onder hen om de prebende, het verzekerde bestaan, te doen zijn, meer dan om christelijke liefdadigheid. In Frankrijk had het bisschoppelijk gezag in deze jaren juist een ware campagne op getouw gezet voor het invoeren van een orde-regel met de drie beloften, in de gasthuizen.

De betrokkenen zijn veelal niet erg gediend met zulk een regel. In 1226 schrijven de broeders van ons gasthuis aan den paus niet om zich een regel op te leggen, maar om pauselijke bescherming, en tevens pauselijke hulp tot het bekomen van eigen kapelaan en kapel. De paus heeft het schrijven overgemaakt aan den bisschop van Kamerijk, en het wordt voor deze een gelegenheid om in te grijpen.

De bisschop van Kamerijk, Godfried van Fontaines (l'évêque), zal als organisator van het gasthuis en van het leprozenhuis optreden. Hij is het, die de leeke dienaressen en dienaars van deze huizen noopt tot het aanvaarden van een orderegel.

In 1233 stuurt heer Godfried aan het huis te Antwerpen de gasthuisstatuten die toen zoo wat overal in het Kamerijksche waren of werden ingevoerd. We treffen ze ook in andere Brabantsche gasthuizen aan. De drie beloften werden opgelegd. Een nederig en zedig kleed wordt voorgeschreven. Het zal « ongekleurd » zijn. Er moeten afzonderlijke woonvertrekken zijn voor de twee gemeenschappen. Elke groep heeft een overste (magister, magistra) en houdt een wekelijksch kapittel voor het herstel der fouten....

Voor hooger bestuur, « *provisio, cura et sollicitudo* », is door den bisschop een *procurator* aangesteld. Meestal zal het een kanunnik van het Antwerpsch Kapittel zijn. Voor het stoffelijke en geldelijke beheer zijn er twee godvruchtige beëdigde leeken te benoemen die men *tutores* of *voogden* en ook wel eens, — bij vergelijking, — *procuratores* zal heeten. Op het einde der XIIIde eeuw zal de *procurator provisor* heeten.

Bij deze zusters, broeders en zieken past er een kapelaan en een kapel. Zoolang men dicht bij de kerk huisde was het vooral een kapelaan dien men behoefde. Dit veronderstelde een prebende waarvan de man leven kon.

En daarin voorziet, in 1232, Willem Nose en zijn vrouw Lidildis. Hun goederen te Borsbeek worden opgedragen aan het Kapittel ten behoeve van een kapelanie in het O. L. Vr.-gasthuis. De broeder van Willem, magister Hendrik Nose, was toen reeds kanunnik in ons Kapittel. Hij zou er later de deken van worden. Hendrik Nose blijkt

een zeer geleerd en zeer ondernemend man geweest zijn. Hij ook heeft tot de stichting van de kapelanie bijgedragen. Naar het algemeen gebruik van toen, hebben Willem en Hendrik Nose het recht voor zich gehouden den kapelaan te benoemen die de door hen gestichte prebende genieten en bedienen zou. De laatstlevende van beiden zou een opvolger in het begevingsrecht mogen aanduiden, waarna dit recht zou overgaan « ad provisos et ad fratres et sorores ».

Aldus had het goedgunstig Kapittel het toegestaan, in de erkenning van de kapelanie.

In feit hield dit begevingsrecht in de *electio et presentatio capelanie*, maar het Kapittel had den gepresenteerde te aanvaarden indien hij *ydoneus* en *sufficiens* was. Op het uur gesteld door het Kapittel en het huis, zou hij de H. Mis opdragen « met stille stem ». Indien hij bij de Mis eenig offer ontving, dan zou hij dit eerlijk overmaken aan het Kapittel, eigenaar der parochierechten. Jaarlijks zou hij op O. L. Hemelvaart, den grooten parochiedag, aan het Kapittel zijn recognitiepenning van trouw en gehoorzaamheid afdragen, ten beloope van 2 deniertjes ; en op de Zondagen en feestdagen van Ons Heer en O. L. V. moest hij aan de Kapittelprocessiën (rond de kerk) deelnemen, als kapelaan van O. L. V., ook al is hij erkend als « capellanus extra ecclesiam ».

In het voorjaar van 1238 voegde zich hier het statuut van *het kerkhofrecht* aan toe. Voortaan mocht het gasthuis een eigen begraafplaats hebben voor de broeders en zusters, de familiares, de knechten en de meiden, en de zieken, die daar overlijden « salvo per omnia jure parochiali ». Maar het was reeds voorzien dat men dit kerkhof elders aanleggen zou. Dit kerkhof was gevraagd en verkregen met het oog op een verhuis.

Aldus de aanvang onzer Antwerpsche gasthuisstichting. Met het reeds vermeld jaar 1238 eindigt een eerste, en zet een tweede periode in. Men verhuist !

Deze tijd kent nog vele gemeenschapsgronden. De lage, vaak overstroomde, landen, waren meestal nog buiten privaten eigendom. Tegen de stad aan, lagen er zulke, de Corte Mere (Eiermarkt), de Mere, en de beemden achter de Mere naar den elzendonk, den Elst, het Alnetum op. Omtrent zekere gronden alhier was er betwisting opgerezen tusschen zekeren *Gerungus de Antwerpia*, ridder, en den hertog. De Antwerpsche schepenen hadden Gerungus' twee bunderen land, gelegen in de Antwerpsche velden, aan den hertog toegewezen, « exigentibus excessibus dicti Gerungi ». Maar de hertog is er niet al te gerust in ! Gerungus had te voren reeds deze twee bunders ver-

kocht aan de overste en de kloostergemeenschap van het gasthuis, om daarvoor een eeuwig jaargetijde te hebben voor zijn overleden vrouw Mabilia, en voor hemzelf na zijn dood. De hertog geeft dan de aan hem toegewezen twee bunders, ten almoes, voor zijn ziel, aan het gasthuis. Dit op Simon-en-Judadag, 28 October 1233. Ridder Gerungus komt nu op 4 November zelfde jaar voor abt Arnulfus van St-Michiels, en vereenigt daar twee geestelijke en twee wereldlijke getuigen, om, boven het land dat hij afstond voor de twee jaargetijden nog te « geven » vier Leuvensche schellingen erfelijk en twee kapuinen jaarlijks. Het was als een tweede betaling van zijn stichting !

Het is niet onwaarschijnlijk dat van af 1233 het gasthuis naar dezen grond heeft uitgezien om er zich te komen vestigen. We vernemen in 1238, het jaar van den verhuis, — dat we dit jaar herdenken, — dat er zijn opgetrokken het ziekenhuis met refters en dormters en andere « officina », een kapel en een kapelaanswoning, met stallingen en schuren, en er een kerkhof is aangelegd naar den brief van Februari-Maart 1238. Het geheele wooncomplex was met een « fossatum », een vest, afgesloten. De vest zal op het einde der XIIIde eeuw door een muur worden vervangen. Waarschijnlijk is aan dit alles vier of vijf jaar besteed geworden.

Intusschen was heer Godfried van Fontaines, de bisschop van Kamerijk, die tot deze werken moet aangespoord hebben, overleden nog in ditzelfde jaar 1238. Zijn opvolger heer Guiard de Laon heette te Antwerpen *heer Wiard*. Hij was kanselier geweest van de Sorbonne, en was bekend om zijn heldhaftigen strijd tegen de misbruiken van het prebendewezen. Eens op den stoel van Kamerijk wijdt hij zich voorbeeldig aan de geestelijke belangen van zijn volk. Hij schrijft, in vorm van samenspraak, een compendium van pastoraaltheologie ten behoeve der parochiegeestelijkheid.

Op 28 October 1238 kwam heer Wiard te Antwerpen om er het nieuwe gasthuis en zijn kapel te wijden. Het was tevens zijn *Jucundus Introitus* als bisschop, zijn eerste bezoek aan deze groote landdekenij van zijn uitgestrekt bisdom.

Hij wijdde kapel en gasthuis *ter eere van de H. Elisabeth van Hongarië*.

En dit was een godvruchtige daad en een politieke zet tevens.

Elisabeth, dochter van den Hongaarschen koning *Andreas II*, was, in verband met de plannen tegen het huis van Schwaben, door haar ouders verloofd geworden aan den zoon van den landgraaf van Thüringen. Zij overleed 24 jaren oud, en drie kinderen achter-

latend, op 7 November 1231. Haar heiligverklaring was uitgesproken geworden door paus Gregorius IX te Perugia op 27 Mei 1235.

En eenmaal was onze hertog van Brabant Hendrik I (+1235) die zich in het keizerrijk deed gelden als hertog van Neder-Lotharingen, door den paus verplicht geweest een dochter uit te huwelijken aan den Welfschen keizer Otto IV, en zijn oudsten zoon te verloven met Maria, de dochter van het hoofd der Staufen, keizer Philips van Schwaben. De zoon van onzen Hendrik I, hertog Hendrik II, voert een Midden-Duitsche politiek, van af zijn troonbestijging (1235).

Sinds Hessen vereenigd is met Thüringen, is dit landgraafschap van het centrum tot in de onmiddellijke buurt van Neder-Lotharingen gekomen. Het plan moest oprijzen een keizershuis te stichten tusschen Welfen en Staufen in, door het verbond van Brabant en Thüringen. In 1238 is onze hertogin, de vrouw van Hendrik II, Maria van Schwaben, overleden, en de weduwnaar biedt zijn hand aan Sophia van Thüringen, de veertienjarige dochter van de H. Elisabeth. In 1239 is het huwelijk van Sophia met hertog Hendrik voltrokken geworden. Er zijn dan wel redens toe om te meenen dat het verkieszen in 1238 van de patroonschap van de H. Elisabeth niet zonder verband is geweest met de hertogelijke plannen, evenals met de devotie die de roerende canoniseering van de jonge heilige in deze jaren had verwekt. In 1252 zou men plechtig te Antwerpen de eerste Sinte-Elisabethrelikwiën inhalen.

Nog een woord over de cliënten van het gasthuis, uit deze eerste tijden.

Het zijn in de eerste plaats de zieken.

Konden worden opgenomen al de arme menschen die wegens ziekte niet meer in staat waren om « ostiatim », d.i. van deur tot deur hun brood te bedelen. Werden echter uitgesloten de zieken die de leproosdij toekwamen, de gevallen van razernij en de vallende ziekte. Alle andere zieken was men verplicht op te nemen, zoowel mannen als vrouwen. En de « infirmaria » die voor de stoffelijke verzorging van de zieken stond, had haar eigen « tafel » of fortuin, gescheiden van het overige.

De zieke die zich aanbod, moest zich eerst in orde stellen met God en de menschen, door biecht en betaling van schulden of restitutiën « pro posse suo ». Dan gaf hij aan het huis in bewaring wat hij nog bezat voor den tijd van zijn verblijf. Alleen bij sterfgeval mocht het gasthuis zich op dit goed verhalen voor de gedane onkosten.

Naast de zieken waren er inwonende pensionarissen. Ze worden reeds in den kerkhofbrief van 1238 vermeld, en men mag veronder-

stellen dat men de nieuwe inrichting er naar geschikt had. We bezitten nog het accoord tusschen het gasthuis en Jan van Zaeldenrode die met zijn moeder op het hof komt wonen en die beiden een pensioen genieten vanwege het gasthuis, tegen afstand van al hun goederen.

Eindelijk, naast zusters, broeders, zieken en pensionarissen, waren er knechten en meiden, ook reeds in 1238. Dit gasthuis immers, om des te beter te kunnen bestaan, was aangelegd als een welgeordende hoeve met eigen inkomsten van voedingsmiddelen, melk, boter, vleesch, hespen, rogge, gerst, enz.. De hoeve heeft haar schapen om den wol ; en er zal worden gesponnen. De landsgoederen die het gasthuis verkrijgen zal in de volgende jaren zullen het systeem volledigen.

In 1933 hadde men kunnen herdenken 700 jaren weldaad van kloosterregel, ware daar niet de onderbreking geweest der Fransche omwenteling. In 1938 zal het nagenoeg uitkomen.

Maar 700 jaren is het nu, juist geteld, dat men zich vestigde op deze zelfde plaats, dat ook voor het eerst huis en kapel werd ingewijd, dat alle Antwerpsche zieken een toevluchtsoord hebben, al heeft zich de stadsagglomeratie uitgestrekt tot meerder kilometers verre rondom de oude stichtingsplaats.

En zooals vóór 700 jaren bisschop Wiard, de trouwe kerkvoogd, onze voorouders verblijdde bij de Kerkmis dezer kapel, zoo vereenigen we ons thans met zijn opvolger in het diocesane gebied, met Zijne Eminentie den Kardinaal van Mechelen, die zich eveneens wil verheugen met geheel de Antwerpsche gemeenschap om dit jubileum te vieren.

----- end of text -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- einde van de tekst -----